

Міністерство освіти і науки України

Національний університет харчових технологій

**80 МІЖНАРОДНА НАУКОВА
КОНФЕРЕНЦІЯ
МОЛОДИХ УЧЕНИХ,
АСПІРАНТІВ І СТУДЕНТІВ**

*“Наукові здобутки молоді –
вирішенню проблем харчування людства
у ХХІ столітті”*

Частина 4

10–11 квітня 2014 р.

Київ НУХТ 2014

25.2. Філософія

Голова підсекції – проф. М.Г. Кітов
Секретар підсекції – доц. І.В. Ключков

Ауд. А-439

1. Наука і філософія: точки перетину

Микола Кітов

Національний університет харчових технологій

Сучасне філософування плюралістичне і позбавлене певних канонів. Тому перед педагогами постає серйозна проблема: як викладати філософію у ВНЗ? Незважаючи на те, що вона широко обговорюється у літературі (праці В. Андрушенка, Л. Губерського, А. Єременко, А. Конверського, В. Кременя, М. Михальченка, І. Предборської, В. Циткіна та інших) низка питань, щої пов'язані з темою, залишаються поза увагою науковців. Системний розгляд проблеми передбачає з'ясування щонайменше наступних питань: які чинники породжують саму проблему?; що власне мають вивчати у ВНЗ студенти, тобто, що таке філософія?; чи має філософія відношення до спеціальності, яку отримує випускник?; як змінюється зміст філософії залежно від профілю ВНЗ?; на якому курсі слід вивчати філософію?; чи доцільний контроль педагога при вивченні філософії? **Мета** доповіді: розглянути точки перетину науки і філософії.

Сьогодні багато викладачів філософії звертають увагу про катастрофічний стан з вивченням філософії у ВНЗ України. «Такого «ущербного» состояния (как за последние 2-3 года) гуманитарное образование не испытывало ни за период двадцатилетнего периода самостоятельности нашего государства, ни в период существования бывшего СССР» [1, с. 77], – зауважує завідувач кафедри Харківського національного медичного університету А.П. Алексеенко. Емоційний стан автора зрозуміти можна, але потрібно бути більш коректнішим. «Ущербный» стан вивчення гуманітарних дисциплін, зокрема й філософії, в останні роки лише поглибився, а корені його давні й мають декілька складових: а) позиція окремих управлінців сфери освіти; б) суспільна складова, адже освіта, в тому числі і філософська, носять фундаментально соціокультурний характер. в) рівень розвитку самої філософії, тобто конкретно-історичним розуміння членами соціуму сутності філософії, її ролі в суспільстві та співвідношення з наукою. Розглянемо основні складові причин кризи у вивченні філософії.

Позиція окремих управлінців сфери освіти. Від керівництва освітою залежить дійсно багато. Тож не випадково на це звертають увагу освітяни. Зокрема, В. Цикін пише, що сама проблема непотрібності вивчення філософії у ВНЗ виникає «...тому, що люди, які очолюють нині кафедри спецдисциплін (або які прийшли в Міністерство освіти), в 70-80 роки слухали у вищих закладах освіти курси з марксистської філософії і їм кажеться, немовби вони мають уявлення про те, що таке філософія» [4, с. 100]. Таке застереження правомірне, адже дійсно багато «...із

нинішніх опонентів філософії ототожнюють її з діалектичним та історичним матеріалізмом, оскільки про другі філософські школи і напрямки вони не чули» [там само]. Але шановний автор, на мій погляд, дещо змішує акценти проблеми. Справа не в тому, що сьогоднішні керівники не знали іншої філософії, окрім марксистської. Вони знали лише ту філософію, яку їм подавали викладачі філософії. Тому претензії слід виставляти не тільки до керівників кафедр спецдисциплін чи міністерства, а, насамперед, самим до себе. Що вчора вклали, те сьогодні отримали.

Неприятнь представників фундаментальної науки до гуманітаріїв має давню історію. Сьогодні, на думку В. Циткіна, він базується, головним чином, на тому, що «...в радянські часи діалектичний метод був проголошений універсальним методом пізнання і взагалі будь-якої діяльності, його нав'язували науці і представникам всіх сфер матеріальної і духовної практики. Філософія використовувалася в якості ідеологічного контролю над вченими і спеціалістами і впроваджувалася в уми з метою пропаганди комуністичної ідеології. Зараз всього цього не вимагається, тому і філософія в навчальних планах не потрібна» [там само, с. 100–101]. Такі аргументи, мовляв, приводять критики філософії. З їх оцінкою В. Циткіним погоджуюся: «...якщо придивитися до цих розмірковувань трошки уважніше, неважко замітити, що все це – не більше аніж суміш демагогії і дрімучого невігластва» [там само, с. 101]. Розберемо в чому ж їх помилковість, адже автор не дає *конкретної* відповіді, а оминає їх. Недолугість висловлювань в наступному.

По-перше, ніхто із серйозних філософів, за винятком філософської камарилі, ніколи не проголошував, що діалектичний метод є універсальним методом пізнання і, тим більше, методом будь-якої матеріальної і духовної практики. Гострі дискусії з цього питання йшли ще у 30-роках ХХ ст. між «діалектиками» і «механіцистами». Вони проаналізовані мною у монографії «Руська національна філософія в контексті української історії та культури» [див. 2, с. 291–297]. Хоча ці дискусії автор характеризує, як дискусії глухого з сліпим, в роботі зазначається: діалектика, як метод, має *чіткі* межі застосування, на що, до речі, вказували ще К. Маркс і В.І. Ленін.

По-друге, доречно нагадати, що ще в 1975 р. Ю.В. Кушаков захистив кандидатську дисертацію на тему «О применении диалектики в познании» в якій вказує, що діалектика як метод має чіткі межі застосування, а саме – сферу поняття. Тому думка, що філософи «...нав'язували науці і представникам всіх сфер матеріальної і духовної практики» діалектичний метод є профанацією, дійсно дрімучим невіглаством, але вже самих філософів. Потрібно знати праці своїх колег, а не йти у фарватері філософської камарилі.

По-третє, непродуктивними, явно демагогічними є наступні слова: «Філософія використовувалася в якості ідеологічного контролю над вченими і спеціалістами і впроваджувалася в уми з метою пропаганди комуністичної ідеології. Зараз всього цього не вимагається, тому і філософія в навчальних планах не потрібна». Невігластво проявляється в тому, що «критики», не розуміють реального співвідношення науки і філософії. Саме це нерозуміння вони і прикривають демагогією із якої слідує, що нібито в усі історичні епохи філософія слугувала лише для ідеологічного контролю над науковцями.

Творчість Декарта і Лейбніца, Маха і Авенаріуса, Пуанкаре і Расела, Больцмана і Бора та багатьох інших засвідчують тісний взаємозв'язок науки і філософії. Суттєвим недоліком сучасних філософських розмислів є недостаній теоретичний рівень усвідомлення цього взаємозв'язку, що інколи і підштовхує серйозних науковців до непродуманих заяв про ліквідацію філософії з навчальних програм. Можна скільки

завгодно ображатися на те, що «...якісь необізнані люди, спираючись на спогади про прослуханий колись вихолощений навчальний курс з діалектичного та історичного матеріалізму, виступають за ліквідацію філософії та інших гуманітарних наук із навчальних програм вищих навчальних закладів» [там само, с. 102], але цим справи не зарадиш. Набагато важливіше переконливо показувати тісний взаємоз'язок науки і філософії, хоча би для обраних. Прекрасні слова сказав Дені Дідро: «Для истинны достаточный триумф, когда ее принимают немногие, но достойные: быть угодной всем – не ее удел» [Цит. за: 2, с. 117]. Обрані, а вони є в українському суспільстві, зрозуміють важливість філософії, насамперед для науки фундаментальної, і підштовхнуть до розуміння чиновників. Але філософам потрібно самим глибоко розібратися в цьому питанні, адже у будь-якому підручнику з філософії остання помилково розглядається як специфічний, теоретичний тип світогляду. Саме проти такого зведення філософії до світогляду справедливо виступають науковці.

Суспільна складова освіти. Освіта взагалі, в тому числі і філософська, носять фундаментально соціокультурний характер. Вона має не лише відповідати на історичні запити суспільства, а і проникати, за образним висловлюванням В. Андрушенка, в «замежжя завтрашнього дня». Тому ефективний розвиток науки, в тому числі і фундаментальної, неможливий без опори на широку гуманізацію і гуманітаризацію освіти.

Проблема гуманітаризації освіти (особливо технічної і технологічної) породжена розвитком матеріального виробництва, як уречевленої форми самого технічного і технологічного знання. Сьогоденний рівень виробництва призвів до зміни самого об'єкта пізнання технічних і технологічних наук. Нині їх об'єктом є не традиційний інженерний об'єкт, а якісно новий, який включає людину як органічно невід'ємну складову своєї цілісності. Якщо раніше проектування машин і механізмів базувалося на досягненнях природничих наук, а гарантом їх надійності був інженерний розрахунок, то в сучасному автоматизованому і комп'ютеризованому світі такий підхід не спрацьовує. Без урахування фізичних, фізіологічних, психологічних, моральних характеристик, якостей і установок людини, котра включена у виробничий процес як його складова, невід'ємна частина, неможливо достовірно оцінити надійність техніки і технології. Таким чином, технічна і технологічна освіта вимагає фундаментальної підготовки не лише з математики, фізики, хімії, а й з ергономіки, соціальної та інженерної психології тощо. Іншими словами, сьогодення технічна і технологічна освіта вимагає широкої гуманітаризації.

Гуманітаризація загальнонаукових і спеціальних дисциплін може проходити двояко: а) опосередковано, через *світоглядний* зміст фундаментальних дисциплін (фізику, хімію, математику), які складають методологічну базу спеціальних, технічних і технологічних дисциплін; б) безпосередньо, через зміну самого об'єкта технічного і технологічного знання шляхом включення в нього людину, як нерозривну складову його частину. Перший шлях характерний для розвитку до автоматизованого виробництва, другий – автоматизованого.

Включення людини в об'єкт технічного знання веде не лише до наповнення його людиновимірним змістом, але і перетворює технічне пізнання в акт самопізнання людини, адже без самопізнання людини, без усвідомлення її психологічних, моральних цінностей, орієнтирів та ідеалів, неможливе сучасне технічне пізнання, не кажучи вже про безпеку діяльності сучасного автоматизованого виробництва. Тепер, як ніколи, стає актуальним завдання забезпечити «людський вимір» розвитку науки і техніки. Жодний великий науково-технічний проект не може розглядатися ізольовано від людського контексту. Розвиток технічного і технологічного знання досягнув такого

рівня зрілості, що його подальший розвиток потребує переборення технократичного підходу до самого себе. Світ технічного і технічного знання, світ техніки і технології становиться все більше соціотехнічним і соціотехнологічним. Технічні і технологічні навчальні заклади готують спеціалістів, котрі будуть створювати соціотехнічні і соціотехнологічні системи. Отже, сама освіта вимагає фундаментальної підготовки з комплексу наук про людину, квінтесенцією яких є філософія.

Співвідношення науки і філософії. Будь-яка наука при дослідженні природних явищ базується на певній науковій парадигмі. До неї входять: а) конкретно-історичне розуміння сутності самого пізнавального процесу; б) наявність певних, чітко розроблених в конкретний історичний період методів пізнання; в) конкретно-історична система одиниць за допомогою якої наука описує навколишній світ; г) система наукових термінів, понять; д) відкриті наукою закони тощо. Базуючись на чітко *історично* визначеній парадигмі наука і прагне глибше, повніше пізнати світ, розкрити його таємниці. Але на певному етапі свого розвитку наука, через *історичну* обмеженість наявної парадигми, неспроможна пізнавати світ і вступає у період кризи. Такі кризи відбуваються в науці постійно. Для прикладу можна навести кризу у фізиці на межі XIX–XX ст. Ця криза є показовою у багатьох відношеннях, адже зачепила майже всі складові методологічної парадигми науки, що й призвело до плутанини у поглядах багатьох вчених світового рівня.

Коротко нагадаємо гносеологічні причини кризи. При досягненні зовнішнього світу реальним суб'єктом пізнання фактично виступає жива, тілесна, предметна людина, яка наділена багатьма сутнісними силами, якими і сприймає світ. Але специфіка теоретичного пізнання, теоретичного способу відношення людини до дійсності потребує зведення такої людини лише до суб'єкта (носія) пізнавальної діяльності, тобто лише до мислено діючої істоти. Отже, специфіка теоретичної свідомості полягає в тому, що досягаюче в поняттях мислення є дійсна людина і через це тільки досягнутий в поняттях світ є дійсний світ. Тому *безпосереднім* об'єктом для науковця виступає не реально існуючий світ, а світ, поданий людині у формах її чуттєвості. Тобто, реально існуючий світ для теоретика *безпосередньо* виступає як «комплекс відчуттів». Можна погодитися навіть з тим, що наукові терміни *безпосередньо* позначають «комплекс відчуттів». Саме це реальне відношення і фіксували вчені, зокрема представники школи Маха. Але не можна зупинитися на цьому (саме це і було помилкою махістів!), а потрібно йти далі і шукати джерело цього «комплексу відчуттів», як воно змінюється чуттєвістю людини і фіксується у «комплексі відчуттів», а «комплекс відчуттів» змінюється мисленням і «осідає» змістом в наукових термінах. Кольори, звуки тощо, які махісти називають першоелементами світу, насправді є «людськими мірками», відчуттями, які виникають завдяки впливу зовнішнього середовища на органи чуттєвості людини в процесі предметно-практичної взаємодії людини з навколишнім світом. За допомогою цих мірок людина і освоює навколишній світ. Представники школи Маха відчуття сприймали не як зв'язок свідомості із зовнішнім світом, а за перегородку, стіну, яка відділяє свідомість від зовнішнього світу. Це підштовхнуло їх до необачної заяви, що фізичні терміни вітворюють не навколишній світ, а лише комплекс відчуттів людини. «Матерія зникла» – їх філософське гасло. Це було глибокою помилкою видатних науковців. Доречно нагадати, що буквально нещодавно вчені Харківського фізико-технічного інституту вперше в історії науки сфотографували атом, що стало беззаперечним доказом його існування. Квантова механіка математичним методом успішно моделювала зображення атому починаючи з 1980-х років. Електронні

мікроскопи використовуються в науці з 1930-х років, але лише зараз українські вчені зробили сенсаційне відкриття – отримали знімок атому.

Сутність кризи у новітній фізиці була насамперед методологічною. Вона полягала у ломці основних принципів і понять, які історично застаріли і за допомогою яких фізики не могли описувати зовнішній світ, що й приводить зрештою до заперечення існування об'єктивної реальності поза свідомістю, тобто заміни матеріалізму ідеалізмом і агностицизмом. Якщо раніше фізики вважали, що навколишній світ існує у формі речовини, що найдрібнішою матеріальною частинкою є атом, що він неподільний (ці методологічні засади були задані ще представниками Мілетської школи і доповнені Демокритом та іншими мислителями античності!), то відкриття подільності атому і його корпускулярно-хвильової природи підштовхують вчених до думки, що матерія зникає. Насправді ж зникає не матерія, а та межа, до якої ми знали матерію досі, зникають такі властивості матерії, які здавалися раніше абсолютними, незмінними, первісними (непроникливість, інерція, маса і т. ін.) і які тепер виявляють себе, як відносні, властиві тільки деяким станам матерії. Отже, зникає не матерія, а історично обмежені знання про неї. Наприклад, якщо раніше вчені вважали, що природа існує лише у формі речовини, то сьогоднішня наука описує такі форми існування матеріального світу: речовина; поле; плазма; анти-речовина; антиполе; соціальна форма існування матеріального світу. Наука може відкрити безліч форм існування матеріального світу, але всі ці форми його прояву «зніматимуться» філософським терміном «матерія», як найбільш узагальненим поняттям, яке описує існування зовнішнього світу. Матерія, – це філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них. Слід чітко розрізняти філософське і природничо-наукове витлумачення матерії. Недоречно ототожнювати або плутати вчення про будову матерії, з гносеологічною категорією, плутати питання про нові властивості нових видів прояву матеріального світу (поля, анти-речовини, анти поля) з питанням теорії пізнання, питанням про джерела нашого знання тощо. Дати природничо-наукове витлумачення матерії – це справа науковців. Філософія ж, як самокритикуюча рефлексія духу, наполягає на приблизному, відносному характері всякого наукового положення про будову матерії і властивості її, на відсутності абсолютних граней у природі. Істина завжди носить конкретно-історичний характер. Вихід із кризи наука проробляє шляхом зміни напрямів своєї уваги. Якщо до кризи науку цікавив світ, то під час кризи наука переходить на свій вищий рівень розвитку, рівень самоусвідомлення (самокритики). Саме на цьому рівні свого розвитку наука й уточнює історичну обмеженість своїх методів пізнання, одиниць вимірювання тощо. Тобто, наука уточнює або розробляє нову парадигму. Такі процеси самоусвідомлення наукою своїх методологічних парадигм відбуваються і відбуватимуться з нею постійно і більш-менш регулярно, адже світ невичерпний. До того ж вони мають всезагальний характер. Тобто, такі революційні зміни переживають всі без винятку науки – фізика, хімія, математика, мікробіологія тощо. Завдяки зміні історично застарілих парадигм наука дістає змогу глибше і повніше пізнати світ. Отже, філософія не вноситься в науку. Сама наука в процесі історичного функціонування піднімається на більш високий рівень свого розвитку – філософський. Саме в цей час об'єктивно і закономірно виникають філософські проблеми науки (фізики, хімії, математики, кібернетики, біології, мікробіології тощо). У кожній науці вони достеменно мають своє специфічне забарвлення. Звідси ми робимо такий висновок. Якщо правомірним є висновок, що в науці стільки точності, скільки в ній математики, то ще більш правомірним є таке судження: *в*

науці (включаючи і математику) стільки точності, скільки в ній самоусвідомлення, самокритичуючої рефлексії. Без самоусвідомлення, тобто без критичного переосмислення наукою своїх застарілих методологічних парадигм, ні про які принципово фундаментальні відкриття не може бути й мови. Залишається лише додати, що самоусвідомлення науки – це і є філософський рівень її розвитку.

Таке співвідношення науки і філософії знаходить поширення на Заході, хоча ще й не стало загальноприйнятим. Напевно тому для нас дещо незвично звучать і наукові ступені країн Заходу: доктор філософії з права, доктор філософії з математики, доктор філософії з мікробіології тощо. Проте така назва має відтворювати не лише загальне співвідношення науки і філософії, а й реальний вклад того чи іншого науковця в розвиток науки. Дійсно, революційний внесок у розвиток своєї науки пов'язаний саме з розробкою автором принципово нової методологічної парадигми науки, яку він представляє. Тому вчене звання «доктор філософії з.....», на моє переконання, є найвищим рівнем наукової кваліфікації спеціаліста. Воно може присвоюватися лише вченим з фундаментальних наук, які розробляють принципово нові підходи до розв'язання існуючих у цих науках проблем, а не випускникам магістратури. Така кваліфікаційна характеристика рівня освіти магістрантів не відповідає суті співвідношення між наукою і філософією і є, за великим рахунком, принизливою як для конкретних наук, так і для філософії. Тому пропозиції, що звучать з вуст деяких працівників освіти, про необхідність законодавчо закріпити кваліфікацію «доктор філософії з права», «доктор філософії з мікробіології», «доктор філософії з менеджменту», «доктор філософії з технології» тощо є непродуманими і непродуктивними.

Література:

1. *Алексеев А.П.* Проблемное поле преподавания философии /А.П. Алексеев. Практична філософія, № 3, 2012 (№ 45). – 216 с. – С. 77-84.
2. **Бриллиантовая книга афоризмов.** Вся мудрость мира в одной книге / [сост. И.В. Булгакова]. – Ростов н/Д: Владис, 2010. – 640 с. – (Популярная энциклопедия).
3. *Кітов М.Г.* Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія / Микола Григорович Кітов. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 432 с.
4. *Цикин В.А.* Роль философии и гуманитарных наук /В.А. Цикин. Практична філософія, № 3, 2012 (№ 45). – 216 с. – С.100-106.